

Spolupracující přístupy ve výzkumné praxi

Pavel Nepustil

Sdružení Podané ruce, o. s., Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Abstrakt:

V příspěvku nabízím příklady některých současných výzkumných metodologií, které spojuje důraz na spolupráci mezi výzkumníky a informanty a které tak mají kromě přínosu pro vědu také značný okamžitý efekt pro praxi a pro rozvoj jednotlivců a komunity. Konkrétně se jedná o „cooperative inquiry“, „community engagement model“ a „collaborative practices“, se kterými jsem se seznámil v průběhu svých zahraničních stáží a vlastní výzkumné praxe.

Klíčová slova:

model pro zapojení komunity, kooperativní výzkum, spolupracující přístup k výzkumu

1 Úvod: Spolupráce jako společná práce

Ačkoliv se termín „spolupráce“ (collaboration či cooperation) používá v souvislosti s výzkumem především ve smyslu spolupráce uvnitř týmu akademických výzkumníků, v tomto příspěvku jej používám poněkud odlišně. Uvádím příklady třech přístupů k výzkumu, které spojuje důraz na úzkou vzájemnou spolupráci propojující nejen akademiky, ale všechny účastníky výzkumu – tedy včetně těch, kteří jsou v tradičním výzkumu považováni za pouhé shromaždiště dat či informací a bývají označováni jako subjekty výzkumu, zkoumané osoby či informanti.

Proud výzkumu, který klade důraz na zapojení všech účastníků jako aktivních tvořivých jedinců, které spojuje společná snaha dosáhnout poznání a/nebo změny, není ničím novým. S odklonem od pozitivismu jako od převažujícího paradigmatu v sociálních vědách, který se odehrává od druhé poloviny dvacátého století, začal tento proud nabývat na významu a vytvořil mimo jiné silnou tradici akčního výzkumu (action research), oblíbenou zejména mezi praktiky z různých oblastí, kteří chtěli zlepšit svoji praxi a zároveň jí porozumět.

V akademickém prostředí se však tento přístup neseťkal s dokonalým přijetím a je stále podrobován kritice, že není dostatečně vědecký nebo že to není výzkum, přestože jeho relevantní teoretické zakotvení bylo mnohokrát důkladně popsáno (viz např. Shotter, 1993). Kromě akčního výzkumu se v posledních letech začaly po celém světě rozvíjet výzkumné směry a modely, které kladou podobný důraz na spolupráci jako společnou práci všech zúčastněných a na přímé benefity vyplývající ze samotného výzkumného procesu, nicméně vzájemně se liší do té míry, že není možné je sjednotit do jednoho přístupu. Proto zde uvádím následující příklady výzkumných postupů (community engagement model, cooperative inquiry a collaborative practices) jako samostatné a svébytné přístupy.

2 Model pro zapojení komunity (Community Engagement Model)

Tento výzkumný model vyvinuli pracovníci Centra pro etnicitu a duševní zdraví na University of Central Lancashire ve Velké Británii a využívají jej především při výzkumech tzv. skrytých skupin, které jsou však v rámci tohoto modelu skryté pouze očím bílého výzkumníka z univerzity, nicméně pro jiné osoby mohou být dosažitelné poměrně lehce.

Příkladem aplikace tohoto modelu může být výzkum duševního zdraví mezi etnickými skupinami, kterého jsem se účastnil v roce 2007 jako pozorovatel. Výzkum se uskutečnil na zadání britské vlády, která vymezila oblast, kde měl výzkum probíhat. Univerzita vyzvala místní komunitní organizace zaměřené na etnické menšiny, které by měly zájem o provedení výzkumu na téma duševní zdraví, aby si zažádaly o dotaci. Uskutečnilo se výběrové řízení a organizace, které byly vybrány, dostaly příslibenou určitou finanční částku za provedení výzkumu, ovšem pod podmínkou, že do výzkumného týmu najmou lidi přímo z dané etnické skupiny. Univerzita potom každé organizaci přidělila jednoho výzkumníka z univerzity, který jim poskytoval podporu v průběhu celého výzkumu. Bylo také výhodou, pokud výzkumníci sami měli určitou zkušenost s oblastí duševního zdraví, např. jako uživatelé služeb.

Výzkum probíhal tedy od začátku za přítomnosti zástupce univerzity, zástupců komunitní organizace a komunitních výzkumníků. Společně se formulovaly výzkumné otázky, společně se plánoval design výzkumu. Výzkumníci potom využívali svých vlastních neformálních kontaktů v komunitě, aby takto sbírali informace a následně je analyzovali. Všichni výzkumníci prošli několikafázovým školením zaměřeným na základní výzkumné dovednosti. Univerzita měla také zájem na tom, aby se po ukončení výzkumu utvořená skupina nerozpadla. Konkrétní výsledky se tedy potom zpracovávaly na univerzitě do souhrnné zprávy, zatímco členové výzkumné skupiny používali svoje výsledky k tomu, aby např. zajistili financování projektu pro svoji komunitu, případně další výzkum. Kromě toho získali výzkumníci za absolvování kurzů univerzitní kredity a mohli tedy snadněji uspět v přijímacím řízení na univerzitu, také se zlepšilo jejich postavení na trhu práce. Veškeré tyto úspěchy byly i součástí závěrečné zprávy celého výzkumu – tedy nejen informace o situaci v oblasti duševního zdraví v jednotl. komunitách, ale také informace o tom, kolik lidí začalo studovat VŠ po skončení výzkumu, jaké projekty se dále rozvíjely, kolik lidí sehnalo práci apod.

3 Kooperativní výzkum (Co-Operative Inquiry)

Autory kooperativního výzkumu (co-operative inquiry) jsou Peter Reason a John Heron. Svůj přístup začali rozvíjet v sedmdesátých letech a i když se jejich metoda svým průběhem hodně podobá akčnímu výzkumu, Heron (1996) se proti němu vymezuje tím, že jeho přístup vychází jednak z odlišných teoretických základů a jednak tím, že akční výzkum je výzkum prováděný praktiky pro potřeby praktiků a reaguje na aktuální problémy, zatímco kooperativní výzkum je iniciován profesionálními výzkumníky a zve k účasti praktiky nebo jiné osoby. Nicméně podobně jako akční výzkum stojí v jeho základech cyklický proces plánování, jednání a reflexe, který se vícekrát opakuje. Celý proces většinou začíná tak, že hlavní výzkumník svolá skupinu lidí, která má určitý společný zájem něco vyzkoumat, zjistit, dosáhnout určitého poznání. V úvodní fázi vznikají výzkumné otázky, metody, přičemž profesionální výzkumníci vysvětlují laikům základy výzkumu. Když panuje obecná shoda na tom, co a jak se bude zkoumat, vstupuje skupina do druhé fáze, kdy se účastníci zaměřují na svoji vlastní zkušenost. V úplné verzi se stávají všichni subjekty výzkumu, v částečné verzi je to jenom část ze zúčastněných. Postupně se víc a víc zanořují do zkušenosti a dostávají se tak do třetí fáze, kdy si téměř přestávají uvědomovat svoje výzkumné zapojení. V domluveném termínu se opět setkávají a plánují další postup. Opakováním těchto cyklů se zároveň zajišťuje validita, k jejímu zajištění se však používají ještě další metody, jako např. „džáblův advokát“, které Heron (1996) ve své práci podrobně popisuje.

4 Spolupracující přístup k výzkumu (Collaborative approach to research)

V případě spolupracujícího přístupu k výzkumu nejde ani tak o novou, specifickou výzkumnou metodu, ale spíše o nový přístup, změnu postoje k výzkumu jako takovému. Spolupracující přístup má kořeny v psychoterapii a byl vyvinut jako reakce na institucionalizovanou péči o duševní zdraví, která vedla k patologizaci a zneschopňování jedinců i celých skupin lidí. Jeho zakladateli byli Harlene Anderson a Harry Goolishian z amerického Houstonu, oba kliničtí psychologové a psychoterapeuti. V průběhu tří desetiletí od jeho vzniku se tento přístup rozšířil do různých oborů a mimo jiné také do výzkumné praxe (Gehart, Tarragona, Bava, 2007). Spolupracující přístup vychází mimo jiné z hermeneutiky a sociálního konstrukcionismu, klíčovým konceptem je pojetí dialogu, tak jak se vyskytuje u Bachtina, Gadamera či Gergena. Rozhovor je zde pojímán jako společná a vzájemně sdílená aktivita všech zúčastněných, která má tvůrčí a transformativní potenciál a v rámci které jsou přetvářeny významy a vznikají významy nové. Snaha o co největší nezasahujícího sběratele dat v tradičním výzkumu je zde tedy radikálně zpochybněna a výzkumník je spíše vybízen k tomu, aby si uvědomil svoji aktivní roli v konverzačním procesu a snažil se ji reflektovat. Zároveň se však po výzkumníkovi vyžaduje, aby se nestavěl do pozice experta, který ví nebo který se dozví o subjektivitě druhé osoby něco víc

než osoba samotná. Všichni zúčastnění by měli mít v rámci tohoto přístupu možnost být součástí celého výzkumného procesu. Odbornost výzkumníka zde spočívá pouze v jeho schopnostech a dovednostech vytvořit a facilitovat konverzační prostor, ve kterém budou moci všichni zúčastnění sdílet svoje vlastní poznání a utvářet poznání nové.

Anderson (2009) například popisuje situaci, kdy při výzkumu účinků terapie hovořil výzkumník nejprve s terapeutem i klientem, potom pořídil přepis toho rozhovoru a pak se znovu setkal s terapeutem a klientem ke společné analýze. V Norsku zorganizoval dnes již nežijící Tom Andersen podobný výzkum, kde však k rozhovorům ještě přizval tzv. reflektující tým, který se běžně v terapii využívá, složený ze zástupců jiných klientů, terapeutů a výzkumníků.

5 Závěr: Co získáváme, co ztrácíme

Nakonec bych krátce shrnul, co spolupracujícími přístupy obecně získáváme a co ztrácíme. Získáváme informace, ke kterým bychom se jinými způsoby nedostali, jak bylo například vidět v modelu pro zapojení komunity, získáváme velice detailní povědomí o subjektivních zkušenostech participantů, dále možnost okamžitých pozitivních změn v oblasti, kterou zkoumáme, získáváme nové vhledy na zkoumanou oblast, se kterými jsme předtím nepočítali, možnost osobního rozvoje účastníků výzkumu, a také mnohé praktické dovednosti. Na druhou stranu ztrácíme jistotu v mnoha oblastech a v průběhu celého výzkumu, ztrácíme pocit vlastní stability a nezměnitelnosti, pocit vlastní výlučnosti experta a ztrácíme také představu, že bychom někdy mohli dosáhnout nezpochybnitelné pravdy.

kontakt na autora: Pavel Nepustil, Sdružení Podané ruce, o. s., Francouzská 36, 602 00 Brno, pnepustil@centrum.cz

Literatura

- Anderson, H. (2009). *Konverzace, jazyk a jejich možnosti*. Brno: NC Publishing.
- Gehart, D., Tarragona, M., Bava, S. (2007). *A Collaborative Approach to Research and Inquiry*. In H. Anderson, D. Gehart (eds.), *Collaborative Therapy: Relationships and Conversations that Make a Difference*. New York: Routledge.
- Heron, J. (1996). *Co-Operative Inquiry: Research into the Human Condition*. London: SAGE.
- Shotter, J. (2003). *The intellectual legitimacy of participatory action research: its grounding in 'the interactive moment'*. *Human Systems*, 14, 1-22. Retrieved from <http://pubpages.unh.edu/~jds/ActionRes.htm>
- Winters, M., Patel, K. (2003). *Community Engagement. Report 1: The Process*. Preston: University of Central Lancashire.